

והשמש אומר לאחר כל ברכה: תקעו הכהנים, תקעו! והכהנים תוקעים.

לאחר מכן אומר החזן, העובר לפני התיבה: "מי שענה את אברהם אבינו בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה".

והשמש אומר: הריעו בני אהרן, הריעו! (904)

אומר החזן: "מי שענה את אבותינו על ים סוף הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה".

וכשבא דבר מעשה זה אצל הכמרים, אמרו: לא היינו נוהגין כן, שלא לענות אמן אחר ברכתו של העובר לפני התיבה (905), אלא בשער מזרח, ובהר הבית. כלומר, בזמן

כי יעטף, שהיא הברכה הששית מששת הברכות הנוספות (900), הוא אומר: "מי שענה את דוד ואת שלמה בנו בירושלים, הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה" [היינו, שהיתה צרה בימי דוד, כפי שנאמר: "ויהי רעב בימי דוד שנה אחר שנה", ונענה דוד בתפלתו. ושלמה נענה כאשר הכניס את הארון לבית קדשי הקדשים (901) (902)].

ומסיים: "ברוך אתה ה' המרחם על הארץ", כי דוד ושלמה התפללו על ארץ ישראל. ועוד, שהמזמור "תפלה לעני כי יעטף" נופל על זמן של עצירת גשמים (903), ובימי שלמה נאמר "בהעצר שמים וגו'".

מעשה היה בימי רבי חלפתא ורבי חנניא בן תרדיון, שעבר אחד לפני התיבה, וגמר את הברכה כולה, והציבור לא ענו אחריו אמן.

10-ב

הכוונה למה שמצינו שם [תהלים קב] "ועצמותי כמוקד נחרו", "הוכה כעשב ויבש לבי", "ואני כעשב איבש".

904. תמה הגבורת ארי, למה כשאומר החזן "תקעו", אומר "הכהנים", ואילו כשאומר "הריעו" אומר "בני אהרן"? ובאמת בברייתא שהגמרא מביאה, נאמר בשניהן לשון שוה. וכן העיר במלאכת שלמה.

וכתב, שאולי לא נקטה המשנה בדווקא, אלא השמיענו התנא, שאין בדבר קפידא, ובאיזה לשון שיאמר, או כהנים או בני אהרן, שפיר דמי. אמנם מסקנתו גירסת הספרים משובשת, ובאמת בין גבי תקעו ובין גבי הריעו, גורסים "בני אהרן הכהנים", כפי שמצינו במקרא: "ובני אהרן הכהנים יתקעו".

905. כך פירש רש"י. וכתב שאין לפרש שלא היו נוהגין לתקוע אלא במקדש, כי ודאי

900. כפי שהזכרנו, אין זו ברכה שביעית ממש, שהרי הוסיפו רק שש ברכות, אלא זו ברכה שביעית שהוסיפו בה דבר חדש, כפי שנתבאר.

901. כפי שמצינו בכמה מקומות בש"ס [שבת ל א, ועוד], שכאשר ביקש שלמה להכניס את הארון לבית קדש הקדשים שבבית המקדש שבנה, דבקו שערים זה בזה, ולא הניחו לו להכנס. כיון שאמר 'ה' אלקים אל תשב פני משיחך זכרה לחסדי דוד עבדך' — מיד נענה.

902. עוד כתב רש"י, שהכוונה לתפלתו של שלמה "רעב כי יהיה בארץ", והיינו התפילה הארוכה שהתפלל לאחר שהכניסו את הארון לקדש הקדשים, כמסופר בספר מלכים א' [פרק ח'].

903. כך כתב רש"י. אמנם לא התבאר היכן מזמור זה מדבר בענין עצירת הגשמים. ואולי

שבט הכהנים חלוק היה לעשרים וארבעה חלקים, כל חלק נקרא "משמר".

כל משמר היה עובד בבית המקדש במשך שבוע אחד.

המשמר עצמו, שהיו בו כהנים רבים, חלוק היה לשבעה חלקים, כל חלק נקרא "בית אב".

שבית המקדש קיים, כשהיו מתפללין בהר הבית, היו נכנסים אליו דרך השער שבצד מזרח. ואז אכן לא היו עונין אמן, כי אין עונין אמן במקדש [כפי שמצינו להלן טז ב] (906).

סדר עבודתם של הכהנים בבית המקדש היה כך:

בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע קול צעקתכם היום הזה", ותוקעין, וכן בכל ברכה וברכה. אבל בגבולים אין עושים כן, אלא כסדר משנתינו. כי קודם חתימת כל ברכה, אומר "מי שענה", וחותרם בה, ועונים אמן, ואומר חזן הכנסת "תקעו", ותוקעים. כי סדר משנתינו — בגבולים היא. עיין שם שהאריך בזה.

והר"ן גורס "וענו אחריו אמן". ומה שאמרו שלא היו נוהגין כן, היינו שבגבולין אין תוקעין על סדר הברכות, אלא אחר התפילה [ובשפת אמת כתב בדבריו, שהחילוק הוא אם חזרו ואמרו "מי שענה" משום הפסק אמן, עיין שם]. ועיין בגבורת ארי מה שהקשה על דבריו.

906. כך פירש רש"י. ומשמע מדבריו, הר הבית בכלל המקדש לענין זה. והביא הרש"ש, שלפירושו הר"ן צריך לומר שהיו מתכנסים בהר הבית להתפלל בז' תעניות, וכן כתב הרמב"ם בהלכות תעניות. ואף ששנינו שמוציאין את התיבה לרחובה של עיר, גם הר הבית נחשב רחוב.

עוד הביא את דברי הרע"ב, שהטעם שענו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד הוא משום שהיו מזכירין במקדש שם המפורש. והקשה, הרי היו מזכירים את השם רק בעזרה, ואילו בשכמל"ו היו עונים בכל הר הבית! עיין שם.

ובתפארת ישראל כתב, שנראה שהיה להם בית כנסת כנגד שער המזרח של הר הבית. והוא

שתוקעין בגבולין, כפי שמוכח בכמה מקומות במסכת שלנו, וכן במסכת ראש השנה נכו ב, כז א].

אבל יש ראשונים שמפרשים שאכן הטעות היתה שהיו תוקעים על סדר הברכות, ואמרו חכמים שבגבולין אומרים את הברכות בלא תקיעות. ומה שהביא רש"י ממסכת ראש השנה אינה ראייה, כי שם מדובר בתקיעות שתוקעים אחר שמשלימים כל הכ"ד ברכות. וכן משמע בדעת הרמב"ם.

והריטב"א מביא, שיש מפרשים טעותם של רבי חלפתא ור' חנניא בן תרדיון, שכמו שראו במקדש, שהיו תוקעין בשופר וחצוצרות בתעניות, הנהיגו הם כך אף בגבולין, לתקוע בשופר וחצוצרות וכשבא הדבר לפני חכמים, אמרו שאין זה אלא במקדש. אבל בגבולין, מקום שיש שופר — אין חצוצרות. ומקום שיש חצוצרות — אין שופר. וסיים: והפירוש הזה יותר נכון.

ובשם הרמב"ן הביא, שטעו בשני דברים: שלא ענו אמן, ושתקעו בשופר וחצוצרות, כמו שראו במקדש.

עוד הביא בשם אחד מרבותיו, שטעותם היתה בזה: כי במקדש לא היו אומרים בחתימת כל ברכה מז' ברכות: "מי שענה" עד לאחר שאומר חותמה "ברוך ה' אלהי ישראל כו", ועונים העם בשכמל"ו, וחזן הכנסת אומר "תקעו", ואומר ש"צ: "מי שענה את אברהם

כל בית אב היה עובד יום אחד באותו שבוע הקבוע לאותו משמר.

אם היתה העבודה מרובה, ולא היו אנשי בית אב מסוגלים לעשותה לבדם, היו שאר בני המשמר של אותו שבוע מסייעים להם (907).

ועתה, על פי הקדמה זו, נבאר את המשך דברי משנתנו.

בשלוש תעניות הראשונות, שעדיין אינן חמורות כל כך [כפי שנתבאר לעיל], **אנשי המשמר**, שעובדים בבית המקדש באותו שבוע שחלה בו התענית, אף שאין הם הכהנים הקבועים לעבוד ביום התענית עצמו, שאינם מ"בית אב" של אותו יום, אמנם **מתענין** הם עם הציבור, אבל — **ולא משלימין** את תעניתן, אלא אוכלים עוד לפני הערב.

והטעם, כי אף שאין אלו הימים הקבועים לעבודתם, מכל מקום יש חשש שתִּכְפַּד העבודה על אנשי בית אב, שהם העובדים הקבועים לאותו יום, ויצטרכו שאר אנשי המשמר לבוא לסייעם. ואם יתענו וישלימו, לא יהא להם כח לעמוד בעבודה.

ואילו **אנשי בית אב**, דהיינו, אנשי המשמר שאותם ימי התענית הם זמנם הקבוע

לעבודה, לא היו מתענין כלל. כי אם יתענו, לא יהיה בהם כח לעבוד.

שלוש תעניות שניות, היות והן חמורות יותר, **אנשי משמר מתענין**, ואף **משלימין** תעניתן.

ואילו **אנשי בית אב**, מתענין, ולא **משלימין** תעניתן.

אבל בשבע תעניות האחרונות, שהן החמורות שבכולן, אלו ואלו, בין אנשי המשמר ובין אנשי בית אב, **מתענין ומשלימין** את תעניתן. דברי רבי יהושע.

והכמים מקילים יותר, ואומרים שכך נוהגין:

בשלוש תעניות הראשונות, אלו ואלו, בין אנשי משמר ובין אנשי בית אב, לא היו מתענין כלל.

שלוש תעניות שניות, שהן חמורות יותר, **אנשי משמר מתענין ולא משלימין**, ואנשי בית אב לא היו מתענין כלל.

שבע תעניות אחרונות, **אנשי משמר מתענין ומשלימין**, ואנשי בית אב מתענין ולא משלימין.

היות והוזכרו כאן אנשי משמר, מביאה המשנה דין נוסף הנוגע להם.

לפעמים זה שעובד בשבוע זה ביום השבת, היה עובד בשבוע אחר ביום אחר.

עוד הביא, שמהתוספתא [פרק ב' הלכה ב'] נראה, שהיו הרבה כהנים שלא נחלקו למשמרות, אלא היו נטפלין עם כל משמר ומשמר, להוסיף ולהגדיל את מספר אנשי המשמר, לסייעם כפי מה שהיו צריכים להם. עיין שם.

אותו בית כנסת המוזכר בתחילת פרק ז' במסכת יומא.

907. כתב הריטב"א, שאותה חלוקת בתי אב, יש שהיו קבועות ליום קבוע לעולם, כגון, שזה עובד בשבת לעולם, וזה עובד באחד בשבת לעולם, ויש מהם שלא היו קבועים כל כך, אלא,

אנשי בית אב צריכים לסיוע של שאר אנשי המשמר. ולכן אנשי משמר מותרים לשתות יין בלילות.

אנשי משמר, ואף אנשי מעמד⁽⁹¹⁰⁾ [אנשי מעמד] היינו כפי ששנינו להלן כו א, היאך קרבנו של אדם קרב והוא אינו עומד על גביו?! התקינו נביאים הראשונים עשרים וארבעה משמרות, ועל כל משמר היה מעמד בירושם של כהנים ולויים וישראלים. הגיע זמן משמר לעלות, הכהנים והלויים עולים לירושלים. והישראלים מתכנסין בעריהם, ומתפללין על קרבן אחיהן, אנשי משמר, שיתקבל ברצון], **אסורין מלספר ומלכבס** כל אותו שבוע של משמרתם [אלא עליהם להסתפר קודם לכן. וטעם איסור זה יתבאר להלן].

וביום חמישי מותרין לספר ולכבס — **מפני כבוד השבת**⁽⁹¹¹⁾.

ממשיכה המשנה ומביאה ענין אחר מענייני תענית.

בכל שאר ימי השנה, שאינם ימי תענית, **אנשי משמר**⁽⁹⁰⁸⁾ מותרין לשתות יין בלילות, אבל לא בימים.

והטעם, משום שבימים יש חשש שתכבד העבודה על אנשי בית אב, ויצטרכו אנשי משמר לסייעם. ואם ישתו יין, יהיו אסורים בעבודה משום שכרות⁽⁹⁰⁹⁾.

מה שאין כן בלילה, שכבר אין לחוש שתכבד העבודה, שהרי ראו לפנות ערב שפסקו הקרבנות, ולא כבדה העבודה [ובלילה כבר אין מקריבים קרבנות].

ואילו **אנשי בית אב** אינם מותרין לשתות יין, **לא ביום** — **ולא בלילה**. משום שלמרות שאין מקריבים קרבנות חדשים בלילה, מכל מקום מעלים אל המזבח אברים ופדרים שפקעו ונפלו מעליו. וכן מה שלא גמרו להקטיר ביום [מהקרבנות שנשחטו ביום] — גומרים בלילה.

אבל היות ואין זו עבודה כבדה, לעולם אין

בכאכם אל אהל מועד ולא תמותו".

910. נקראים "אנשי מעמד" משום שהם עומדים בתפילה, כמתבאר להלן.

911. כתב רש"י, שנקט חמישי, כי דרך בני אדם להסתפר לכבוד שבת ביום חמישי, ולא בשישי, מפני הטורח.

ומכאן הקשה **המגן אברהם** [בתחילת סימן ר"ס] על הנהגתם מלהסתפר ביום חמישי, שהרי כתב רש"י שרוב בני אדם נוהגין כן!

וכן כתב בגליון מהרש"א, שמכאן תשובה על מה שכתב **במטה משה** בשם ספר הגן, שלא ליטול ציפרניים ולא לגלח ביום חמישי, מפני

908. רש"י גרס "אנשי מעמד", וכתב שהיינו אחד כהנים ולויים וישראלים, הקבועים ועומדים ומתפללים על קרבן אחיהם שיתקבל לרצון, ועומדים שם בשעת העבודה, דהאיך קרבנו של אדם קרב, והוא אינו עומד על גביו.

ותמה הגבורת ארי, הרי לא מצינו שלוי שתוי יין — אסור בשיר, וכל שכן שאנשי המעמד מישראל אינם אסורים ביין, שהרי לא אסרה תורה שתוי יין — אלא לכהן, כפי שנאמר: "אתה ובניך בגשתכם אל המזבח לשרת"! עיין שם.

909. שתויי יין אסורים לעבוד בבית המקדש, כפי שנאמר [ויקרא י ט]: "יין ושכר אל תשת

במגילת תענית שלא רק שלא יתענו בהם, אלא אף שלא יספידו בהם. וחמורים הם.

אבל ימים טובים שכתוב עליהם **דלא להתענאה** [שלא להתענות בהם], אבל להתענות בהם מותר, היות ואינם חמורים כל כך, בין לפניו ובין לאחריו מותר להתענות⁽⁹¹⁴⁾.

רבי יוסי אומר: אף בימים אלו, לפניו אסור להתענות, ורק לאחריו מותר.

במגילת תענית שלא להתענות בהם, עכשיו מותר להתענות בהם, מפני שנחלפו בעוונותינו להרבה מאורעות שאירעו בהם ובטלום והתירו להתענות בהם וכו'. [הובא במלאכת שלמה, עיין שם].

914. ביאר הריטב"א, דהיינו משום שתענית ביום טוב, יותר חילול היום היא — מאשר הספד, שהרי התענית היא למשך כל היום, ואילו ההספד — רק לשעה הוא. ולכן, ישנם ימים שאסור בהם רק תענית, ולא אסור להספיד בהם. ורק בימים החמורים ביותר, אסור גם להספיד. והיות וכך, ימים שנאמר בהם איסור הספד, על כרחך שחמורים הם, ולכן אסורים לפניהם, ורק לאחריהם מותר. אבל ימים שנאמר בהם רק איסור תענית, אינם חמורים כל כך, ולכן אף לפניהם מותר.

אבל רבינו אפרים כתב, שהסיבה שמקצתן אסורים בהספד, ומקצתן אסורים בתענית לבדו בלא הספד, כי ההספד הוא חילול יום טוב גדול יותר מן התענית, לפי שהוא דבר של פרהסיא יותר. ופעמים שהוא אסור בהספד ומותר בתענית. והיום שכתוב בו "דלא למספד" — הוא קל יותר. ומחמת כן שינה את הגירסא, וגרס "כל שלאחריו בהספד אסור בתענית מותר". ועיין בריטב"א מה שכתב על דבריו.

כל יום טוב **הכתוב**⁽⁹¹²⁾ **במגילת תענית**⁽⁹¹³⁾ **דלא למספד** [שאינן להספיד בו], אף ביום שלפניו אסור להספיד ולהתענות, שמא יבוא להספיד ביום טוב עצמו. אבל ביום שלאחריו — מותר. כיון שכבר עבר היום, אין חשש שמא מתוך שיספיד לאחריו — יבוא להספיד אף ביום טוב.

רבי יוסי אומר: בין לפניו ובין לאחריו — אסור.

והיינו דווקא בימים טובים שכתוב עליהם

שגדל בשבת.

912. כתב רש"י, שמגילת תענית נכתבה בימי חכמים, אף שלא היו כותבין הלכות. ולכן נקט התנא לשון "כל הכתוב במגילת תענית", כאילו היה זה מקרא.

ובמסכת שבת [יב ב] מצינו: תנו רבנן, מי כתב מגילת תענית? אמרו, חנניא בן חזקיה וסיעתו, שהיו מחבבין את הצרות. ופירש שם רש"י: מגילת תענית — נקראת מגילה, לפי ששאר כל משנה וברייתא לא היו כותבין, דאסור לכותבן. וזו נכתבה לזיכרון, לדעת ימים האסורים בתענית. לכך נקראת מגילה, שכתוב במגילת ספר. מחבבין — פירושו, מחבבין את הצרות שנגאלין מהם, והנס חביב עליהם להזכירם לשבח של הקדוש ברוך הוא, וכותבין ימי הנס לעשותן יום טוב.

913. במגילת תענית מובאים ימים טובים רבים שניתקנו משום מאורעות טובים שאירעו בהם. אמנם בימינו בטלה מגילת תענית [כמסקנת הגמרא במסכת ראש השנה יח — יט, וכן נפסק בשולחן ערוך בסימן תקעג סעיף א].

וזה לשון ספר לבוש החור: הלכתא — בטלה מגילת תענית. שכל הימים הכתובים

לפני יום חמישי, כבר ידוע לכולם שזמן תעניות הוא, ויבינו בעלי החנויות שמחמת התענית קונים הצבור שתי סעודות.

אלא, כך הוא סדר ימי התעניות:

שלוש תעניות הראשונות — בימים שני וחמישי ושני. כפי שנתבאר. כיון שמתחילין את ימי התעניות לפני יום חמישי, אין חשש להפקעת שערים.

ושלוש תעניות שניות — בימים חמישי שני וחמישי. שהיות והתחילו שלשת ימי התענית הראשונים ביום שני, שוב אין חשש להפקעת שערים.

אין גוזרין תענית על הצבור⁽⁹¹⁵⁾ בתחילה בחמישי [אין מתחילין את ימי התענית ביום חמישי], כדי שלא להפקיע⁽⁹¹⁶⁾ השערים שלא לגרום להעלאת מחירים].

כי אם מתחילין להתענות ביום חמישי, הרי לעת ערב יקנו הצבור שתי סעודות. אחת לצורך סיום הצום, ואחת לכבוד שבת. וכשיראו בעלי החנויות כך, לא ידעו שזה מחמת התענית, שהרי לא כולם יודעים שגזרו היום תענית⁽⁹¹⁷⁾. אלא יסברו שבא רעב לעולם, ויש מחסור, ולכן ייקרו את המזון, ויפקיעו השער⁽⁹¹⁸⁾.

אבל אם התחילו את ימי התענית כמה ימים

כן, הרי אף בעל החנויות בכלל המתענים, ואיך אינם יודעים שמחמת זה קונים מזון שתי סעודות גדולות? אמנם הביא, שמדברי המגיד משנה לא משמע כך. ולכן כתב במסקנה, שאכן מדובר במקום שבעלי החנויות מישאל, ומכל מקום יש חשש שלא ישימו לב לכך שמפני התענית והשבת קונים הרבה.

918. כך כתב רש"י. ועיין בריטב"א מה שכתב על דבריו. ויש מפרשים הטעם, מפני שבעלי חנויות לא ידעו שגזרו תענית, ולא יכינו מזון למכירה — אלא כמנהגם, לצורך סעודה אחת. וכשיוסיפו בני אדם לקנות לצורך סעודת תענית, נמצא שסעודת שבת תהא חסירה! אמנם תמה הריטב"א על פירושם, כי אף לטעם זה, למה לא הכינו בעלי החנויות סעודה בליל התענית? ורבינו גרשום כתב, שבני הכפרים הבאים ליום הכניסה מספקים מים ומזון לאחיהם שבכרכים. וכשהם באים ביום חמישי לא ידעו שקבלו עליהם תענית, ואין מביאין מזון אלא לצורך השבת, ולוקחים הכל לצורך ליל חמישי לפי שהתענו בו, ומתייקר המזון לצורך השבת.

915. הרמב"ם כתב [וכן מוכח בדברי רש"י], שאין מדובר דווקא על תענית גשמים, אלא דין זה נוהג בכל התעניות. אמנם יש מפרשים דהיינו דווקא בתענית גשמים, כי אז יש חשש של הפקעת שערים, משום שכשגוזרים תענית על הגשמים — השער מתייקר. ועיין בריטב"א.

916. לשון הפקעה היינו שמבטל מדה הראשונה וממעטה. רש"י לעיל [י א]. והרמ"א [סימן תקע"ב] כתב דהיינו שלא לייקר השער. עוד פירשו, שהוא מלשון "מתפקע". והיינו, שעל ידי כך יתפקע ויתבטל שער המאכלים שהיה עד עתה.

וכתב השולחן ערוך [שם] שאין גוזרין תענית ביום ה', אף במקום שאין לחוש להפקעת שערים [כגון בעיר שרובה נכרים]. וכתב המשנה ברורה [בשם המגן אברהם], שאפשר שבמדינות אלו שלא שכחים מפקיעי שערים — גוזרים תענית גם ביום ה'. וכן נוהגים.

917. עיין בתוספות יום טוב, שכתב: נראה שמדובר במקום שבעל החנויות נכרים. שאם לא

— אין מפסיקין את סדר ימי התענית, אלא ממשיכים ומתענין אף בראש חדש⁽⁹²¹⁾.

והטעם, כי למרות שאף ראש חדש נקרא "מועד", מכל מקום לא נאמר עליו שהוא יום משתה ושמחה⁽⁹²²⁾. דברי רבן גמליאל.

אמר רבי מאיר: אף על פי שאמר רבן גמליאל שאין מפסיקין את סדר ימי התעניות מחמת ראש חדש, אלא מתענין בו, מודה היה שאין משלימין את התענית עד הערב, אלא אוכלין כבר לפנות ערב⁽⁹²³⁾.

תק"ג] בשם הרד"א להכריז על הצומות בשבת, שאם מנהג קדום הוא מימות המשנה, אם כן, כשכלו ג' ראשונות היו צריכים להמתין עד השבת, שהוא יום שמתכנסין בו, כדי להכריז על השניות. וכן כשכלו השניות. אבל שבע אחרונות הוכרזו בפעם אחת, ואין ביניהם הפסק.

920. בגמרא להלן [יח ב] נחלקו רב אחא ורב אסי באיזה אופן נחשב שהתחילו. רב אחא סובר שהתחלה היינו שלש תעניות, שני חמישי ושני. ורב אסי סובר, שאף תענית אחת נחשבת התחלה, ושוב אין מפסיקים בראש חודש.

921. כך פירש רש"י. אבל הרמב"ם בפירושו המשניות ביאר, שאם התחילו לצום שעה אחת באותו יום [בשוגג], שוב אין מפסיקין. ומכל מקום אין משלימים תעניתם, אלא אוכלים בסוף היום. ועיין בגבורת ארי שהאריך בזה.

922. כתב הרש"ש, שהוצרך רש"י לטעם זה דווקא גבי ראש חודש, שהוא מדאורייתא. אבל חנוכה ופורים, היות ומדרבנן הם, פשוט שאין מפסיקים את התענית.

923. הגמרא להלן [שם] מביאה שנחלקו חכמים

רבי יוסי ואומר: כשם שאין שלש התעניות הראשונות מתחילות ביום חמישי, כך לא מתחילין את ימי התעניות השניות ביום חמישי, וכמו כן, לא מתחילין את שבע התעניות האחרונות ביום חמישי⁽⁹¹⁹⁾.

אין גוזרין תענית על הצבור בימים אלו:

בראשי חדשים [משום שראש חדש נקרא "מועד"], בחנוכה, ובפורים.

ואם התחילו⁽⁹²⁰⁾ את ימי התעניות לפני ראש חדש, והגיע אחד מימי התענית לראש חדש

אבל כשגוזרים את התענית ביום שני, כשבאים בני הכפרים ביום שני לעיר, שומעים כשגוזרים תענית, וכשבאים שוב ביום חמישי, מביאים מזון כדי למכור לילי חמישי ושבת.

והרמב"ם בפירושו המשניות כתב, שאם יגזרו תענית ביום חמישי, יאמרו דלת העם שודאי יש צורך גדול למטר, ורעב בעולם. כי לולא כן, לא היו גוזרים תענית סמוך לשבת.

919. אלא כך הוא סדרן של שבע אחרונות: בה"ב הבה"ב.

וכתב הבית יוסף [סימן תקע"ב], שהרמב"ם והטור פסקו כרבי יוסי. ולפי זה, מה שכתב הטור: אבל משהתחילו כבר להתענות — יודעים שהוא בשביל התענית, זהו כדי לתת טעם למה בשלש תעניות עצמם מתענין ביום חמישי תענית שנייה, אבל לא בא להתיר להתענות בתעניות שניות ואחרונות חמישי ושני וחמישי. כי מאחר שיש הפסק זמן בין תעניות אלו לאלו, אין העולם זוכרים שהוא בשביל התענית, ושייך הטעם של הפקעת שערים.

וכתב התוספות יום טוב, שבאמת אין הכרע מלשון המשנה שיש הפסק ביניהם, אלא שסברא הוא, שמסתמא ממתנינים קצת ומצפים לישועה. וכל שכן למנהג שכתב הבית יוסף [בסימן

הרי לנו שרק בשבע תעניות אחרונות היו מוציאים את התיבה לרחובה של עיר!

אמר רב פפא: כי תנן נמי מתניתין [גם מה ששינו במשנתנו], שמוציאים את התיבה לרחובה של עיר — אשבע [על שבע] תעניות האחרונות תנן [שינונו].

אבל באמת בתעניות הראשונות והאמצעיות — אין מוציאים את התיבה.

שינונו במשנתנו: ובראש הנשיא ובראש אב בית דין.

והדר תני [ולאחר מכן שינונו במשנתנו]: כל אחד ואחד נותן בראשו.

הרי שקודם נותנין אפר בראש הנשיא וראש אב בית הדין, שהם החשובים, ורק לאחר מכן שאר העם נותנים אפר בראשם.

ותמהה הגמרא: איני? וכי כך היא הדרך?

והתניא: (926) רבי אומר: בדבר של גדולה וחשיבות — מתחילין מן האדם הגדול. שהוא מתחיל, ורק לאחריו ממשיכים

וכן תשעה באב שחל להיות בערב שבת, אין משלימין את התענית, אלא אוכלין לפני כניסת השבת.

גמרא:

שינונו במשנתנו: סדר תעניות כיצד, מוציאים את התיבה כו'.

תמהה הגמרא: וכי אפילו בקמייתא [בתעניות הראשונות] מוציאים את התיבה לרחובה של עיר?

ורמינחו: בשלש תעניות ראשונות ושניות, נכנסים לבית הכנסת, ומתפללין בדרך שמתפללין כל השנה כולה.

ובשבע תעניות אחרונות, מוציאים את התיבה לרחובה של עיר, ונותנין אפר על גבי התיבה, ובראש הנשיא, ובראש אב בית דין, וכל אחד ואחד נוטל ונותן בראשו.

רבי נתן אומר: אפר מקלה (924) (925) הן מביאים ונותנין בראשיהן.

עפר זה, ואיה ימצאוהו? הכי ישרפו עצם אדם יהודי בשביל כך, או האם יקחו עצם מאת נכרי וישרפוהו ויתנוהו על ראשם?! רחמנא ליצלן מהאי דעתא שבשתא! ועוד הקשה, הרי בעקידה לא נשרף שום אדם! ולכן כתב שאפר מקלה הוא אפר שריפת עצים.

והעיני שמואל כתב, שטעות המעתיק הוא. ובאמת היה כתוב בתוספות "מעצם א'", והיינו עצם איל. והמעתיק טעה וכתב "מעצם אדם". עיין שם.

926. מקשים האחרונים, למה הוצרכה הגמרא להביא את דברי הברייתא, הרי הדברים

על רבי מאיר, והם סוברים שמתענה ומשלים.

924. מזה שרבי נתן חולק ואומר שנותנין אפר מקלה, שהוא אפר שריפה, משמע כי מה שאמר תנא קמא שנותנין אפר, היינו עפר. ומשמע שלשיטת תנא קמא, יכול לתת או אפר או עפר, כי שניהם בכלל אפר. ועוד, כיון שאפר הוא גנאי יותר מעפר, כל שכן שיכול לתת אפר ממש.

925. כתבו התוספות, שאותו אפר היה מן עצם אדם, שהרי הוא לזכרון העקידה, ושם היה עצמות אדם.

ותמה בהגהות יעב"ץ, מאיזה עצם אדם יא

הקטנים ממנו.

ואילו בדבר של קללה ופחיתות כבוד – מתחילין מן הקטן. שהוא מתחיל, ורק לאחריו ממשיכים בגדולים ממנו.

ומנין לנו דבר זה?

ענין זה שבגדולה מתחילין מן הגדול, למדים מהמקרא. שנאמר: "ויאמר משה אל אהרן ולא לעזור ולאיתמר"⁽⁹²⁷⁾. הרי לנו שקודם דיבר משה אל אהרן, שהוא הגדול, ורק לאחריו דיבר אל אלעזר ואיתמר.

וענין זה שבקללה מתחילין מן הקטן, למדים מכך שלאחר שחטאו האדם ואשתו בעץ הדעת, בתחלה נתקלל נחש, שהוא הפחות שבכולם, ואחר כך נתקללה חוה, החשובה ממנו, ורק אחר כך, לבסוף, נתקלל אדם, שהוא החשוב שבכולם.

מכל מקום שנינו בברייתא, שבדבר שיש בו קללה ופחיתות כבוד, מתחילין מן הקטן והפשוט תחילה. ואם כן קשה, היאך שנינו במשנה שקודם נותנין אפר מקלה בראש הנשיא ובראש אב בית הדין, ורק לאחר מכן שאר העם נותנים בראשיהם?

ומבארת הגמרא: נתינת האפר בראש הנשיא ואב בית הדין אינה פחיתות כבוד, אלא אדרבה, הא השיבותא לדידהו [חשיבות היא להם]. דאמרי להו [כי בנתינת האפר בראשם, כאילו אומרים להם]: אתון חשיביתו למיבעי עלן רחמי אכולי עלמא [אתם לבדכם חשובים לבקש רחמים על כל העם].

שנינו במשנתנו: כל אחד ואחד נותן בראשו. אמר רב אדא: לגבי כל העם שנינו "וכל אחד ואחד נותן בראשו". ואילו גבי נשיא ואב בית דין שנינו: "ונותנין אפר על גבי התיבה ובראש הנשיא ובראש אב בית דין". משמע שאחרים נותנין את האפר על ראשם.

ויש לתמוה, נשיא ואב בית דין נמו, נשקלו אינהו ונינהו בראשייהו [שיטלו הם את האפר ויניחו בעצמם בראשם]!

מאי שנא דשקיל איניש אהרינא ומנח להו [מה נשתנה דינם, שאדם אחר נוטל ומניח בראשם]?

אמר רבי אבא דמן קפרי: הסיבה היא, משום שאנו רוצים שעל ידי מעשים אלו, של נתינת אפר בראש התיבה ובראש העם, תהיה עגמת נפש מרובה, כדי שישבר לב העם וישובר בתשובה.

האשה, כי היא חטאה לפני האדם. ורק לבסוף נתקלל האדם, שחטא אחרון. לכן הביאה הגמרא את הברייתא, שכלל הוא, שבקללה מתחילין מן הקטן.

927. ברש"י ובעין יעקב הגירסא: "שנאמר: וידבר משה אל אהרן ואל אלעזר ואל איתמר בניו הנותרים". וביאר המהרש"א במסכת ברכות [שם], שממה שהקדים הפסוק את אהרן

מפורשים בפסוקים, שבתחילה נתקלל נחש וכו'! וכתב המהרש"א במסכת ברכות [סא א], שמהמקרא אין ראיה, כי אפשר לומר שאין מוקדם ומאוחר בתורה. לכן הוצרכה הגמרא להביא ראיה מהברייתא.

והבן יהודיע תירץ, שמהפסוקים אין ראיה שבקללה מתחילין מן הקטן, כי יתכן שהסיבה לסדר זה: נחש אשה ואדם, היא משום שהנחש היה המסית, ולכן הוא נתקלל ראשון. אחריו

שנאמר בנבואת ישעיה [פרק סא פסוק ג]:
 "לקרוא שנת רצון לה' וגו' לנחם כל אבלים,
 לשום לאבלי ציון, לתת להם פאר תחת אפר".
 והיינו, שהקדוש ברוך הוא ישים לאבלים
 פאר, במקום האפר שהיה עליהם. הרי שדרך
 אבלות לשים אפר במקום של הפאר.

ו"פאר" — היינו תפילין, כפי שנאמר בספר
 יחזקאל [פרק כד פסוק יז], שאמר לו הקדוש
 ברוך הוא ליחזקאל: "בן אדם, הנני לוקח
 ממך את מחמד עיניך במגפה וגו', ולא
 תספור ולא תבכה וגו' אֶכַּל לא תעשה, פֶּאֶרְךָ
 חָבוּשׁ עליך"⁽⁹³¹⁾, והגמרא במסכת ברכות
 [יא א] אומרת ש"פארך" היינו
 תפילין⁽⁹³²⁾ (933).

והיות ובאנשים חשובים אינו דומה מתבייש
 מעצמו [על ידי מעשה שעשה הוא עצמו]
 — למתבייש מאחרים [על ידי מעשה
 שעשו לו אחרים], שבכך הוא מתבייש
 יותר⁽⁹²⁸⁾, לכן נותנין אחרים את האפר בראש
 חשובי העם.

אבל שאר העם, אינם מתביישים בנתינת
 אחרים יותר מאשר בנתינת עצמם⁽⁹²⁹⁾, ולכן
 הם עצמם מניחים אפר בראשם.

והיכא מנח להו [והיכן, באיזה מקום בראש,
 מניחין את האפר]?

אמר רבי יצחק: במקום שבו מניחין תפילין
 של ראש [במקום שמוחו של תינוק
 רופס]⁽⁹³⁰⁾.

930. המקום הראוי להנחת תפילין של ראש הוא
 בין המקום שמוחו של תינוק רופס [רך] עד
 המקום שבו מתחילות שערות הראש לצמוח.
 המעברתא [המקום שבו הרצועה עוברת] —
 לצד המקום שמוחו של תינוק רופס, והקצה
 השני — לכיוון מקום התחלת צמיחת השערות.
 עיין שולחן ערוך סימן כז סעיף ט, ובמשנה
 ברורה שם.

931. והיינו, שאמר הקדוש ברוך הוא ליחזקאל,
 שלא ינהג כמנהג אבלים כלל, ולכן, אף שאבלים
 אין מניחים תפילין, אתה — פארך חבוש עליך.

932. וכן, תרגום המקרא "פארך חבוש עליך"
 הוא "טוטפתך הויין עלך". רש"י. והמהרש"א
 כתב, שתפילין הם כתב תורה, כפי שמצינו
 במסכת קידושין, וכאילו נפלה עטרת ראשנו
 במקום אפר. עיין שם.

933. הרד"ק על הפסוק כתב, ש"פארך" היינו
 מגבעת הראש, שהיא פאר האדם, כפי שמצינו

ודאי אין ראייה, שהרי הוא האב. וכן ממה
 שהקדים את אלעזר אין ראייה, כי בכמה מקומות
 נאמר סדר זה. אלא הראייה מיתור הלשון
 שבפסוק. כי די היה לכתוב: אל אהרן ובניו
 הנותרים. ומיתור הלשון אנו למדים שבגדולה
 מתחילים מן הגדול וכו'. ועיין ברש"ש כאן.

928. כך פירש רש"י. אבל הר"ן כתב, שכך יש
 מעט עגמת נפש. והקשה הרש"ש, הרי במסכת
 סנהדרין [מב א] ובירושלאמי כאן מוכח להדיא
 כפירוש רש"י! ועיין במצפה איתן.

929. כך פירש רש"י. שמשום כך בשאר בני
 אדם אין עושים כך, כי כלפיהם אין בכך ביוש
 גדול יותר. אבל הקרן אורה כתב, שבאמת גם
 בשאר בני אדם יש ביוש גדול יותר כשמתבייש
 מאחרים. אלא שרק באדם חשוב, שיש לתלות
 בו החטא, צריך ביוש גדול. אבל שאר בני אדם,
 שאין לתלות בהם החטא, אינם צריכים ביוש
 כזה.